

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „прогреса“ Revolutions and evolutions – political, economic, technological, cultural and social dimensions of “progress”
Том / година Volume / year	II / 2023
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Доц. д-р Росица Лельова Assoc. Prof. Rossitsa Lelyova, PhD
Институция Affiliation	Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Science
Заглавие Title	ДВЕТЕ СТРАНИ НА МОНЕТАТА: ЕКЗАРХИЯТА И ВМОРО В ИДЕЕН СБЛЪСЪК ЗА ПЪТЯ НА ПРОГРЕСА THE TWO SIDES OF THE COIN: THE EXARCHATE AND IMORO IN A BATTLE OF IDEAS FOR THE PATH OF PROGRESS
Страници Pages	184–195
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-2-184/

ДВЕТЕ СТРАНИ НА МОНЕТАТА: ЕКЗАРХИЯТА И ВМОРО В ИДЕЕН СБЛЪСЪК ЗА ПЪТЯ НА ПРОГРЕСА

Доц. д-р Росица Лелъова

*Институт за исторически изследвания – Българска академия
на науките*

Резюме: И еволюционният, и революционният подход имат своето място по пътя на прогреса и роля в решаването на българската национална кауза в европейските вилаети на Османската империя. Ключът към успеха е в умението да се намерят балансът и така нужният синхрон на действията, което, за съжаление, се оказва трудно постижимо.

Целта на настоящата статия е да представи накратко идейния сблъсък между двата стълба в националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи, останали след Берлинския конгрес в рамките на Османската империя – Екзархията и ВМОРО. Акцентът е поставен върху периода след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г., когато ярко се открояват различията в разбиранията им относно пътя и методите за постигане на основните цели и задачи, стоящи пред тях.

Официални представители на българското население във вилаетите са Българската екзархия и нейните институции по места (митрополии, архиерейски наместничества и общини) – легални, законово обусловени и признати от османската власт. Отдадеността им на еволюционната линия е логична и естествена. Силата им е в църковно-училищната сфера, чрез която защитават националната кауза, без да подлагат на риск своята дейност.

Оформилата се нова линия – революционната, прокарана чрез ВМОРО и комитетите ѝ по места, оценява себе си като единствената алтернатива за постигане на целите на освободителното движение – политическата свобода. За реализирането на своите задачи Вътрешната революционната организация се ориентира към разширяване на своето влияние в църковно-училищните институти и привличане на нови съмишленици. Същевременно опитът на ВМОРО за кадруване в училищата, с което навлиза в сферата на влияние на Екзархията, предизвиква недоволството ѝ и логичните опасения от компрометиране на нейната дейност в Македония.

Ключови думи: Българска екзархия, Вътрешна революционна организация, Македония, учителски назначения, конфликт

Дебатът еволюциите или революциите са основен двигател на прогреса, е много стар и многопластов. Претърпял е редица издания във времето, запазвайки своята актуалност. Всяко поколение неминуемо се сблъсква с този въпрос, а превесът на едната или другата линия често се решава от конкретните исторически обстоятелства и събития. Целта на настоящата статия не е да накланя везните на едната или другата страна, а да представи накратко идейния сблъсък между двете линии в националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи, останали след Берлинския конгрес в рамките на Османската империя. Акцентът ще бъде поставен върху сложните отношения между Екзархията и ВМОРО в периода след Илинденско-Преображенското въстание, базиращи се именно върху различията в разбиранията им относно пътя и методите за постигане на основните цели и задачи, стоящи пред тях.

Официални представители на българското население във вилаетите са Българската екзархия и нейните институции по места (митрополии, архиерейски наместничества и общини) – легални, законово обусловени и признати от османската власт. В същото време в края на XIX в. се появява и разширява своето влияние нов фактор – Вътрешната революционна организация, която, съвсем естествено, действа нелегално. Логично, това обстоятелство прокарва разграничителна линия между тези две течения по отношение на свободата на действие на терен. Същевременно общата цел, макар и съпроводена с различен подход за нейната реализация, ги превръща в две страни на една и съща монета. Наред с това възниква резонният въпрос какви са причините за резкия сблъсък и острите нападки между привържениците на двете линии и защо е толкова трудно да се достигне до единодействие в името на общонационалната мисия.

Определено, еволюционната, културно-образователна линия, прокарвана последователно и търпеливо от Екзархията, се заражда далеч преди революционната, олицетворявана от Вътрешната организация, което е съвсем естествено. Неоспорим факт е, че първата крачка към политическото освобождение е издигането на населението в културно-народностно отношение. Неслучайно главно от средите на учителството са дейците на революционната организация. Неправилно би било да се подценява едната линия в националноосвободителното

движение за сметка на другата, да се игнорира екзархийската дейност като отживяла времето си и неспособна на действителни постижения, дори като пречка за новите, активни революционни методи. Именно подобно отношение довежда до конфликти, които не само че не подпомагат, но нанасят сериозни вреди на българската кауза във вилаетите. Разбира се, справедливата критика за пасивност на екзархийските органи в редица случаи е уместна и навременна и не търпи възражения. Проблемът е в неумението на българските дейци да обединят усилията си, работейки успоредно и уважавайки своите права. От дистанцията на времето се вижда колко пагубно е това за успеха на национално-освободителното движение, особено след Илинденско-Преображенското въстание.

Отношенията между Екзархията и ВМОРО не вървят гладко още преди въстанието¹. Сблъсъкът е очевиден – еволюция срещу революция, освободителна борба с мирни средства на културно-просветното поле срещу организирана въоръжена съпротива, консервативно мислене срещу либерално-прогресивно. Всичко това е съпроводено с взаимни обвинения, остри критики и непримиримост към другата позиция. Важното в случая е, че разликите между тях се базират не на национална основа, а на вижданията относно методите на действие и насоките на освободителното движение в Македония. И двете течения – еволюционното и революционното, са дело на българското население във вилаетите, със своите особености и специфики.

Отдадеността на Екзархията и нейните местни органи на еволюционната линия е логична и естествена. Все пак тя е институция в Османската империя, която неминуемо трябва да се съобразява с това обстоятелство. В църковно-училищната сфера е нейната сила. Там през изминалите години тя е постигнала немалко успехи, платени с много работа и усилия както на терен, така и на полето на дипломатията. Затова именно Българската църква и общините залагат на легалната дейност, чрез която да защитят националната кауза.

Оформилата се нова линия – революционната, прокарана чрез ВМОРО и комитетите ѝ по места, оценява себе си като единствената ал-

¹ За отношенията между Екзархията и общините, от една страна, и ВМОРО, от друга, за периода 1878 – 1903 г. вж.: Лельова, Р. Българските градски общини в Македония (1878 – 1903). София, ИК „Гутенберг“, 2016, с. 169 – 191; Божинов, В. Българската просвета в Македония и Одринско 1878 – 1913. София, 1882; Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878 – 1944. Т. 2, София, Македонски научен институт – София, Институт по история – БАН, 1995; Български екзарх Йосиф I. Дневник. София, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992; Борбите в Македония и Одринско, Спомени. София, Български писател, 1981 г.; Освободителното движение в Македония и Одринско. Спомени и материали. Фототипно издание. Т. 1 – 2. (Материали за историята на македонското освободително движение, кн. I – XI), София. Наука и изкуство, 1983; Трайчев, Г. Принос към историята на революционното дело в Македония. Прилепско. София. 1925; Град Прилеп. Историко-географски и стопански преглед. София, 1925; Шатев, П. В Македония под робство, София, 1983 г., Вардарски. Стамболовщината в Македония. Виена, 1894 г., и др.

тернатива за постигане на целите на освободителното движение – политическата свобода. За реализирането на своите задачи Вътрешната революционната организация се ориентира към разширяване на своето влияние в църковно-училищните институти и привличане на нови съмишленици. Инициативата има успех, но успоредно с това поражда притеснение сред екзархийските органи и тяхната естествена реакция. Опитът на ВМОРО за кадрване в училищата е следващата стъпка, която предизвиква недоволството на Екзархията и логичните опасения от компрометиране на нейната дейност в Македония.

В навечерието на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. между ВМОРО и Екзархията не се постига съгласие. Отчитайки сложната вътрешна и международна обстановка, Йосиф I остава на позицията, че едно въстание няма да доведе до желаната автономия² на Македония. Трябва да се отбележи обаче, че много представители на българските училища и църкви се отдават безрезервно на революционното дело и вземат активно участие в избухналото през август въстание³. Независимо от мнението си относно методите на борба Екзархията оказва морална подкрепа на въстаналите българи.

След Илинденско-Преображенското въстание конфликтите между екзархийските органи и революционната организация не само че не затихват, но дори се задълбочават, поставяйки по този начин на допълнително изпитание народностното дело във вилаетите. Това има своето обяснение: най-вече в промяната на условията в следилинденския период и в настъпилата криза в революционната организация. Реформирането ѝ в посока на силна децентрализация води до безконтролна самостоятелност и безотговорност на отделни нейни членове и местни войводи, които се опитват да поставят под свой контрол и културно-просветната дейност. Същевременно екзархийските дейци не се разделят със своя скептицизъм към резултатността на революционните действия, наблюдайки на възможните негативни последствия от тях за самото население.

Въстанието става катализатор на реформените процеси от идейно и организационно естество във ВМОРО. След 1903 г. трансформацията

² Подробно за автономното начало в българското националноосвободително движение в Македония и Одринско вж.: Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1893 – 1941. София, 1983; Пандев, К. Политически програми на българското националноосвободително движение в Македония и Одринско (1893 – 1912). – В: Първи международен конгрес по българистика. Т. 1, ч. 4, кн. 1, с. 546 – 554; Палешутски, К. Автономното начало в българското националноосвободително движение в Македония. – В: България 1300. Институции и държавни традиции. Т. 3. София, 1983, с. 287 – 292.

³ Националноосвободителното... Т. II, 1995, с. 102 – 103; Подробно въпросът за екзархийските органи в Македония и Одринско в самото навечерие и по време на Илинденско-Преображенското въстание е разгледан от Михов, М. С Кръст и меч. Българската екзархия, ВМОРО и освободителните борби на българите в Македония и Одринско (1902 – 1912), Велико Търново, 2002, с. 18 – 104.

на Вътрешната революционна организация е очевидна. Зародилите се в нея противоречия се задълбочават и се оформят две главни течения: „ляво“ и „умерено“, които съответно прокарават своите противоположни виждания. Първите – за децентрализация и широко изборно начало, а вторите – за запазване на традиционните основи.

В следилинденския период властва реформаторският дух, в резултат на което на Рилския общ конгрес през септември 1905 г. се променя устройството на организацията в посока на децентрализация и широка изборност. На този конгрес се изработва формулировка, която буди притеснение относно бъдещите взаимоотношения между ВМОРО и Екзархията: „[...Всички прояви в делата и постъпките на Екзархията и нейните органи, които са насочени в духа на българския държавнически национализъм, организацията счита за пакостни на нейните цели и им се противопоставя]“⁴. Тази формула не може да намали напрежението, още повече да прекрати конфликта. Ясно прозират силните позиции в момента на ляво-реформаторски виждания, а също така и необяснимото политическо късогледство на фона на засилилите се след въстанието разностранни антибългарски атаки. Нелепо е да бъде обвинявана една общобългарска институция, каквато е Екзархията, в това, че защитава националните интереси. Не трябва да се забравя, че тя е официален представител на българското население във вилаетите, признат от османската власт. Това е сериозна позиция, изискваща непоколебимост, съчетана с такт и дипломатичност в отстояването на целите. Затова, в качеството си на официална институция в империята, тя следва стриктно политика на лоялност, избягвайки компрометиране на дейността си.

Вътрешната организация е решена да разшири обсега на своята дейност, като обхване всички сфери, включително църковно-просветната⁵. Всъщност именно на тази основа ще се разгори конфликтът между нея и Екзархията, която вижда в това намеса в нейните сфери на влияние.

⁴ Билярски, Ц., Т. Петров. Циркулярите на ВМОРО, съставени след Рилския конгрес от 1905 г. Известия на държавните архиви, Т. 50, София, 1985, с. 198; Силянов, Хр. Освободителните борби на Македония. Т. II. След Илинденското въстание. Фототипно издание. София, Наука и изкуство, 1984, с. 530; Михов, М. С огън и меч, 2002, с. 217. Михов вижда пропаганден характер във формулировката, имайки предвид, че поради обективните обстоятелства екзарх Йосиф винаги е избягвал откритото отъждествяване на Екзархията с политиката на България.

⁵ Николов, Б. Документи за проведените конгреси в Битолския революционен окръг след Рилския конгрес 1905 година. – Македонски преглед, 1994, (1), с. 127; Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 218 – 219. Това е видно от окръжното на ЦК на ВМОРО от 13 май 1906 г., в което наред с разпоредбите за свикване на околийски и окръжни конгреси се набляга и на събирането на „[...точни и безпристрастни факти за поведението на владци и председатели спрямо Организацията]“. ЦК подчертава, че събраният материал ще бъде използван при подготвяните постъпки пред Екзархията. Друг, също показателен акцент е разпореждането: „[...да се изучат материалните средства на общините и да се агитира между тях за подобрене положението на учителите]“.

В резолюцията на проведения през юли 1906 г. Втори редовен Скопски окръжен конгрес е отделено специално място на учебното дело в окръга, оценено като „твърде неудовлетворително“. Наред с причините за това са набелязани и мерките, които трябва да се предприемат от комитетите и четите, които „...да съдействат и изискват от надлежните места“⁶. Мерките са естествени и логични и не будят възразение. Само като пример може да се посочи предложението за несменяемост на учителите, което определено е уместно, като се има предвид, че това е болна тема от години. Несигурността на преподавателския персонал, произтичаща от ежегодното му преназначаване, определено вреди на работата и създава напрежение. Смущаващи в случая са не самите мерки, а фактът, че се натоварват комитетите и четите да ги лансират пред „надлежните места“, което неминуемо ще се приеме като намеса в екзархийската дейност. Още по-озадачаващо звучи, че „в замяна на своята услуга към учителското тяло, организацията ще изисква най-активна революционна дейност от неговите членове. Бездейтелните учители ще се уволняват и наказват“⁷.

Естествено е, че тези крайни и недобре обмислени решения ще задълбочат конфликта. Конгресът счита учителите по презумпция за дейци на революционната организация. В същото време Екзархията е упълномощена да ръководи учебната дейност, което право изрично е регламентирано още през 1894 г. с обнародването на султанското ираде за училищните привилегии. Компрометирането на учителския персонал неминуемо ще бъде удар по Екзархията като официална институция в Империята. При това положение да се поставя на учителите изрично условие за изпълняване на длъжността участието им в революционната дейност, е недопустимо. Вниманието на Революционната организация към развитието на учебното дело във вилаетите само по себе си е логично. Същевременно обаче пряката намеса в него ще има негативни последици.

Не е изненада, че именно учителският въпрос се превръща в основна тема на сблъсък между Вътрешната организация и Екзархията. ВМОРО настоява по нейна преценка да се назначават учители, на кои-

⁶ Билярски, Ц., Т. Петров. Документи от конгресите на ВМОРО след Илинденско-Преображенското въстание. – ИБИД, Т. XXXVIII, 1986, с. 376 – 377, 386; Предлагат се следните мерки: 1. Отваряне на нови училища и поправяне и подобрене на старите, било със субсидии от Екзархията, било от доброволни помощи и специални налози, било с приходите на местните черковно-училищни имоти, производителността на които да се подобри; 2. Увеличаване и подобрене на учителския персонал чрез изискването на образователен ценз, създаване на училищни библиотеки, основаване на учителски дружества, а после на съюз и др.; 3. Увеличаване на заплатата на основните учители със завършено средно образование...; 4. Несменяемост на учителите. Главните причини за неудовлетворителното състояние на учебното дело в Скопски окръг според конгреса са: „1. Недостатъчността на учителския персонал, училища и учебни пособия; 2. Неподготвеността на този персонал и отсъствие на специален инспекторат; 3. Неопределеност в отношенията на организацията към училищното дело“.

⁷ Билярски Ц. Т. Петров, Документи от конгресите..., 1986, с 386.

то може да разчита. Не е трудно да се предположи, че в очите на османските власти това ще са неприемливи кандидатури. Възшност тази линия на поведение не е нова. Тя обаче отчита единствено ползите за Организацията, но не и опасността от компрометиране на Екзархията, която след въстанието е следена зорко от Портата и е подложена на сериозни нападки.

За да не предизвиква подозрения и посегателства от страна на властите, Екзархията решава да се съобрази с изискванията на управляващите, и на 10 август 1906 г. издава окръжно, с което предписва да не се назначават учители, на които властта е забранила да преподават; при набирането на преподавателите да се държи сметка за миналото им обществено поведение, а в селските училища без рухсатнамета, чието отваряне не е разрешено от управляващите, да не се назначават учители⁸.

Както може да се предположи, това окръжно предизвиква недоволството на Организацията, която държи на своите кадри сред учителите. Много често революционни дейци, сред които и Яне Сандански, изпращат на екзархийските органи списъци с имена на преподаватели, които да бъдат назначени. Налице са и случаи, когато исканията на комитетите се налагат и когато с тях се отстояват не действителни нужди на революционното дело, а лични интереси, като се злоупотребява с войводската или началническата власт⁹.

Задълбочаването на конфликта между Революционната организация и Екзархията през 1907 г. не остава незабелязано и от Св. Синод в София, който на 27 юни с. г. отправя писмо до княз Фердинанд. „[... Кривото разбиране на въпросите у някои среди е стигнало до там, че считат Екзархията за едно учреждение, отживяло века си и лишено от мощ и способност, оправдаващи нейното съществуване]“, отбелязва митрополит Константин. Налагането на „подходящи“ учители, намесата в бракоразводните дела, облагането с неправомерни данъци, използването на църковните, училищните и общинските здания за провеждането на събрания, недобросъвестното отношение към организационните архиви, които често попадат в ръцете на властите, са само част от действията на комитетите, които подлагат на риск цялостната народностна дейност във вилаетите и компрометират легалните екзархийски органи¹⁰.

Седмица по-късно, на 7 юли 1907 г., Св. Синод споделя и с екзарх Йосиф безпокойството си от създалата се ситуация в Македония, която може да доведе „[...българското мнозинство в малцинство]“. Синодът

⁸ ЦДА, ф. 331К, оп. 1, а.е. 165, л. 18.

⁹ Силянов, Хр. Освободителните борби на Македония. 1984, с. 521 – 522.

¹⁰ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 312, л. 80 – 84.

препоръчва на Училищния отдел „[...щателно да прочисти учителския персонал от ония млади, които открито или тайно отиват в разрез с нарежданията на отдела]“¹¹.

Напрегнатата обстановка кара Екзархията да препотвърди предписанията на окръжното от 1906 г. и да излезе на 31 юли 1907 г. с ново окръжно, което засяга наболелия проблем за учителските назначения, откриването на нови училища, възнаграждението на преподавателите и пр. Кадровият въпрос се извежда на преден план, като се подчертава, че учителите трябва да бъдат некомпрометираны, и най-голямо внимание да се обърне на образователния ценз, личните качества и поведение. В точки 7 и 8 от окръжното се посочва, че учители, получили забрана от властта да учителстват, не трябва да се назначават на длъжност, а в училищата без издадени рухсатнамета и „...които властта не позволява да се отворят“, не трябва да бъдат назначавани учители¹².

Съзнавайки, че е следена под лупа, Екзархията се опитва да отклони от себе си подозренията и обвиненията на властите в подкрепа на революционните движения. Това де факто е опит за защита на институцията и на нейното църковно-училищно дело във вилаетите. Във връзка с това се припомня, че „[...Екзархията, заедно с всички свои църковно-училищни органи, може да функционира и да преследва своята просветно-културна задача само въз основа на държавните закони и даруваните... специални привилегии]“. Това очевидно налага спазването на същите тези закони, към които по принцип институцията строго се придържа¹³. По тази причина след приключването на учебната година Екзархията „[...била принудена да освободи от длъжност всички учители, които официалната турска власт подозира в нелегална против държавата дейност и за отстраняването на които тя силно настоява]“. Уволнени са учители от педагогическото, девическото и свещеническото училище в Скопие, от Сярското педагогическо училище, от Солунската и Одринската мъжка гимназия¹⁴.

Проблемът с учителските уволнения предизвиква сериозен сблъсък между Скопския владика Синесий и ВМОРО. Постепенно през последвалите месеци конфликтът се разраства и в него се ангажира цяло-

¹¹ Пак там, л. 77 – 78, Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 249.

¹² ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 312, л. 154 – 158; Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 250.

¹³ Пак там, л. 154 – 158.

¹⁴ Пак там, л. 159 – 160. Уволнени са следните учители: Димитър Галев, Михаил Иванов, Тодор Черваров – от Скопското педагогическо училище; Бано Кушев, Ефтим Миладинов и Тодор п. Антов – от Скопското V-кл. Девическо училище; Христо Шалдев – от Скопското свещеническо училище; Атанас Михайлов, Иван Караджов и Лазар Читкушев – от Сярското педагогическо училище; Димитър Киркчиев и Михаил Копанов – от Солунската мъжка гимназия; П. Васков, П. Андреев, Стоян п. Симеонов, Д. п. Илиев и Георги Грашев – от Одринската мъжка гимназия. Екзархът се обръща с молба към министъра изброените освободени преподаватели да не бъдат назначавани в Княжеството, тъй като това би накърнило авторитета на екзархийската институция.

то българско скопско общество¹⁵. Междувременно на 1 септември 1907 г. Задграничното представителство на ВМОРО изпраща категорично писмо до екзарх Йосиф, в което осъжда уволнението на учителите и го приема като „...хвърлена ръкавица“¹⁶.

Екзарх Йосиф търси и получава подкрепа по наболелия проблем от министъра на външните работи и изповеданията Д. Станчов (19 септември 1907 г.)¹⁷ и от Св. Синод в София (поверително писмо до председателстващия синода митрополит Константин от 12 октомври същата година, в което отбелязва, че „[...двете страни си мерят на тоя час силите в Скопие]“). Изходът от борбата там ще бъде симптоматичен за общия резултат¹⁸. На 24 октомври 1907 г. изпраща в Скопие главния училищен инспектор Л. Доросиев, който подробно се запознава с конфликта, провежда редица срещи и подготвя обширен доклад¹⁹. В същото време МВНРИ изпраща българския дипломатически агент в Атина Андрей Тошев с мисия в Скопие, откъдето да направи обиколка и в други важни градове, като Солун, Битоля и Сяр. Целта е „[...да се въздейства успокоително върху развълнуваните духове в тоя край]“, както и да се вземат „[...целесъобразни мерки, които диктуват положението]“²⁰. След приключването ѝ, на 28 ноември 1907 г. Андрей Тошев изпраща поверителен доклад до министъра на външните работи Д. Станчов, в който един от акцентите са именно отношенията между Екзархията и ВМОРО, и в частност острият конфликт в Скопие²¹. Постепенно, в края на годината, конфликтът затихва след положените усилия както от страна на Екзархията, така и на княжеското правителство. Значимостта на въпросите, които са повдигнати, обаче остава.

Настоящият формат не позволява в детайли да се разгледат множеството конфликтни ситуации между органите на Екзархията и революционната организация, затова само ще изброя някои от тях: остър сблъсък между Струмишкия митрополит Герасим и окръжния войвода Христо Чернопеев през 1904 г. заради намеса на последния в духовните и административните работи на митрополията; противопоставяне между Ениджевардарския председател Никола Шкутов и Апостол

¹⁵ Подробно за конфликта вж. Лельова, Р. На духовния фронт от Илинден до Балканската война. Българската екзархия и екзархийските институции в Македония 1903 – 1912. София. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021.

¹⁶ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 312, л. 43 – 46.

¹⁷ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 313, л. 114 – 115; Георгиев, В. Ст. Трифонов, Македония и Тракия в борба за свобода (краят на XIX – началото на XX век). Нови документи. София, Македонски научен институт – София, 1995, с. 411 – 414, док. 206.

¹⁸ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 312, л. 52 – 53.

¹⁹ Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 254 – 255. Михов подробно разглежда мисията на Л. Доросиев.

²⁰ Георгиев, В. Ст. Трифонов, Македония и Тракия в борба за свобода. 1995, с. 417, док. 209; Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 254.

²¹ Свирачев, П., Д. Илиева, Поверителен доклад от Андрей Тошев по македонския въпрос от 1907 г. – Известия на държавните архиви, 1992, (64), с. 95 – 182.

войвода, забранил на селяните от района да посещават общината и да дават информация за произшествия през 1906 г.; противоречия между Щипското архиерейско наместничество и местния войвода Е. Чучков, отново заради намеса в общинските дела, и др. Посочените примери разкриват притеснителна картина – двата национални стълба в Македония не могат да оценят спокойно и разумно ситуацията и да работят в синхрон за постигане на общите цели, уважавайки взаимно своите права и компетенции.

В желанието си да демонстрират първенство като национален фактор и да изземат изцяло ръководството на народните работи във вилаетите, революционните дейци, макар и не съзнателно, нанасят ущърб на работата на Екзархията и нейните органи в лицето на архиерейските наместничества и църковните общини. Недооценяването и омаловажаването от страна на някои местни войводи на ролята на легалните български обществени институции водят до задълбочаване на конфликтите и накърняване на постигнатото с толкова усилия до този момент.

Същевременно революционната организация успява да наложи свои дейци и привърженици в някои архиерейски наместничества, общински съвети и църковно-училищни настоятелства. Всъщност това не е ново явление, но след въстанието процесът се активизира. Пример за това е Кукушката община, която е под силното влияние на комитетата. Трима от новоизбраните членове в общинския съвет са комитетски дейци²². Категорични сведения за тесни връзки с комитетата има и за председателя на Горноджумайската община свещеник Атанас Трайков и др.²³

Каквито и позиции и тези да защитават, каквито и свои причини да имат за спорове, представителите на българските фактори във вилаетите би трябвало ясно да съзнават, че разединението и конфронтацията няма как да спомогнат за решаването на общите национални задачи, които са си поставили. За съжаление, спокойствието и разумът не са сред основните характеристики на дейците на националноосвободителното движение в този период. От дистанцията на времето се вижда както безсмислието, така и вредата от това поведение. Ние, като

²² ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 346, л. 98 – 101. Общинският председател архимандрит Антим съобщава и за убийството на първенеца П. Ярцев, като в списъка с потенциалните жертви присъстват още 5 – 6 първенци. Стига се дотам някои от заплашените да наемат гавази – турци, за да се пазят „[...от посегателствата на братята-българи]“. Комитетът налага паричен данък – десятък, върху добитък, тютюн, сеитби и пр. В селата терорът (грабителства и побои) е по-страшен и „в населението господства паника“, пише Кукушкият председател. „[...Селяните не смеят да правят нещо, без знанието и позволенията на войводата]“. Недоволните са заплашени с католицизма. „[...Всяко общинско писмо, назначение, окръжно и др. се дават първо на горното началство]“. В тази обстановка общинският председател е принуден да работи, умело лавирайки, „ловко и с хитра прикритост“.

²³ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 313, л. 140; Свирачев, П., Д. Илиева, Цит. съч, с. 126; Михов, М. С кръст и меч. 2002, с. 265 – 266.

изследователи обаче, можем само да констатираме фактите и да анализираме ситуацията, правейки съответните изводи. И в заключение да кажем: и еволюционният, и революционният подход имат своето място по пътя на прогреса и роля в решаването на националната кауза в европейските вилаети на Османската империя. Ключът към успеха е в умението да се намерят балансът и така нужният синхрон в действията.

THE TWO SIDES OF THE COIN: THE EXARCHATE AND IMORO IN A BATTLE OF IDEAS FOR THE PATH OF PROGRESS

Assoc. Prof. Rossitsa Lelyova, PhD

Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Science

Abstract: Both the evolutionary and the revolutionary approach have their place on the path of progress and play a role in solving the Bulgarian national cause in the European vilayets of the Ottoman Empire. The key to success lies in the ability to find the balance and much-needed synchronization in action, which unfortunately turns out to be difficult to achieve.

The purpose of this article is to briefly present the ideological clash between the two pillars in the national liberation movement of the Macedonian and Thracian Bulgarians, who remained after the Congress of Berlin within the Ottoman Empire – the Exarchate and IMORO. Emphasis is placed on the period after the Ilinden-Preobrazhenie Uprising of 1903, when the differences in their understandings regarding the path and methods of achieving the main goals and tasks before them stand out clearly.

The official representative of the Bulgarian population in the vilayets is the Bulgarian Exarchate and its local institutions (metropolies, episcopal vicarages and municipalities) – all legal, legally determined and recognized by the Ottoman authorities. Their commitment to the evolutionary line is logical and natural. Their strength lies in the church-school sphere through which they defend the national cause without putting their activities at risk.

The new line that has formed – the revolutionary one, pushed through the IMORO and its local committees, assesses itself as the only alternative for achieving the goals of the liberation movement – political freedom. To

realize its tasks, the Internal revolutionary organization is oriented towards expanding its influence in church-school institutes and attracting new like-minded people. At the same time, the IMORO's attempt at influencing the appointment of teachers, thereby entering the sphere of influence of the Exarchate, causes its dissatisfaction and the logical fears of compromising its activity in Macedonia.

Keywords: Macedonia, Bulgarian Exarchate, Internal Revolutionary Organization (IMORO), teacher appointments, conflict

Доц. д-р Росица Лелъова

Институт за исторически изследвания

Българска академия на науките

София

Бул. „Шипченски проход“, № 52, бл. 17

E-mail: rossi_leliova@abv.bg